

О.В. ДРУЧЕК

**ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ:
ПРИЧИНИ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ**

Акцентируется внимание на социальной опасности и необходимости изучения явления правового нигилизма в молодёжной среде. Уточняется определение понятия пра-

© ДРУЧЕК Олена Василівна – старший викладач Херсонського юридичного інституту ХНУВС

вового нігілізму. Определяются причины девиантного поведения молодых граждан. Очерчиваются особенности и систематизируются взгляды на формы антиюридизма молодёжи.

Ключевые слова: правовой нигилизм, правовая культура, девиантное поведение, молодёжная девиантная среда, антиюридизм.

Attention is concentrated upon social danger and necessity of studying of the legal nihilism phenomenon. Reasons of deviation behaviour of young citizens are determined. Peculiarities are defined and views upon the antijuridism forms of youth are systematized.

Key words: legal nihilism, legal culture, deviation behaviour, youth deviation environment, antijuridism.

Одним із пріоритетних напрямків сучасної державної політики України є курс на втілення в життя принципу верховенства права, забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Невід'ємною складовою цієї роботи є формування якісно нового рівня правової культури усього суспільства, кожної конкретної людини. Зробити це можливо лише за умови комплексного, цілеспрямованого процесу правового виховання та правового навчання, що має охоплювати всі категорії населення, особливо молодь. Питання правової освіти молодого покоління заслуговує найбільшої уваги, оскільки мова йде про ціннісні орієнтири нашого суспільства, про майбутнє нашої держави, корінням якого є виховання, творчий розвиток, громадянське становлення підрастаючого покоління. Як зазначається в Законі України «Про освіту», метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору¹. Розпочатий у відповідності з Болонськими домовленостями процес реформування освіти в Україні, приведення її у відповідність із сучасними потребами особи і суспільства є викликом часу, умовою входження нашої держави в єдиний європейський та світовий простір. Дуже важливим у даному контексті є необхідність розробки наукової концепції взаємодії молодих громадян і держави, у тому числі у питанні подолання всіляких деформацій у розвитку правової культури, однією з яких є правовий нігілізм. Слід зазначити, що заявлена в статті проблематика є комплексною, оскільки правовий нігілізм традиційно розглядається в руслі аспектів вивчення правової культури та правової свідомості. Окремі питання, пов'язані з дослідженням правової культури, розробляля В.А. Бачинін, Н.Л. Гранат, В.В. Головченко, В.В. Лазарев, О.А. Лукашова, Н.М. Оніщенко, В.В. Копейчиков, О.Р. Копієвська, М.І. Козюбра, П.М. Рабінович, В.П. Сальников та ін. Проблеми правової свідомості та видів її деформації розглядали Ю.Г. Битяк, О.О. Ганзенко, О.Г. Данильян, Л.М. Герасіна, Ю.Ю. Калиновський, О.В. Макарова, О.Ю. Тодика, М.П. Требін та ін. Авторитетними знавцями проблематики правового нігілізму є українці О.В. Волощенко, Г.В. Тригубенко, В.В. Черней, Ю.С. Шемшученко, росіяни В.І. Гойман, О.Р. Гуліна, О.М. Зрячкін, В.В. Лазарев, М.І. Матузов, М.С. Панкратова, О.С. Радьков, В.Г. Сафонов, В.Б. Ткаченко, К.В. Федоренко та ін. Аналіз і узагальнення наявного наукового матеріалу з досліджень феномену правового нігілізму, проведених вітчизняними та близькозарубіжними вченими протягом останнього часу, підводять до висновку про те, що в сучасній теоретичній правовій науці дотепер не склалося єдиного розуміння цього явища і відсутнє чітке визначення його поняття. Дуже бідно, як на нашу думку, представлено розробку проблеми правового

нігілізму у молодіжному середовищі, принаймні, ні монографічної літератури, ні окремих дисертаційних досліджень з цієї проблематики на сьогодні не існує, хоча помітні спроби виправити становище на рівні наукових розвідок та праць, що публікуються періодично.

Отже, метою даної статті є аналіз такого виду девіантної поведінки сучасної української молоді, як правовий нігілізм, виявлення його причин, характеристика форм проявів. Наукова новизна роботи полягає в акцентуванні уваги на соціальній небезпеці поширення явища правового нігілізму у девіантному молодіжному середовищі та намаганні систематизувати наявні погляди на особливості його прояву в контексті сучасної державно-правової дійсності з тим, щоб отримані результати слугували основою для розробки стратегії його подолання.

Розвиток сучасної молоді припадає на час нового державного будівництва, перетворень у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства. Нестабільність і рухливість процесів і явищ, що охоплюють молодіжне середовище, підсилюється також зсередини, оскільки молодь – це соціально-демографічна група, що переживає період становлення соціальної зрілості, процес адаптації до реалій життя. Водночас, для держави молодь є стратегічним ресурсом, головним носієм майбутнього, основним джерелом інновацій, важливим фактором змін. Ми цілком погоджуємося із думкою М.Є. Панкратової про те, що сьогодні до поняття віку треба ставитися не як до демографічної категорії, а розглядати його з урахуванням соціальних і політичних умов нашого суспільства, яке розвивається². Умови ж розвитку сучасного молодого покоління протягом всього періоду пострадянської трансформації України є і залишаються, м'яко кажучи, не зовсім сприятливими для формування її високоморальних та правових установок. Розмитість і суперечливість соціальних і політичних реформ, прояви економічних негараздів, повна відсутність ідеологічних пріоритетів, проникнення елементів чужої субкультури, прагматизм і цинізм політиків, корупція і бюрократизм в діяльності органів влади, судові безчинства, міліцейське свавілля призвело наше суспільство до втрати етичних та правових орієнтирів, почуття соціальної і національної єдності. Найбільш вразливою до цих процесів виявилася саме молодь, яка об'єктивно, в силу свого статусу, не може орієнтуватися в реаліях, що швидко змінюються, і тому опиняється на роздоріжжі соціальних проблем. Виходячи з твердження, що динаміка домінуючих у правовій свідомості молоді поглядів прямо пов'язана з існуючою соціально-економічною та політичною ситуацією у суспільстві³, ми виводимо можливість радикальної дії на неї у бажаному для суспільства напрямі лише в контексті конкретних позитивних змін у суспільному розвитку. У протилежному випадку правова свідомість молоді легко зазнає різного роду деформацій. Деформація правової свідомості – це соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання і емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності і правопорядку⁴. Ми погоджуємося із думкою Ю.Калиновського, що деформації правосвідомості полягають у викривленні форми та змісту правових настанов, навичок та звичок на інституційному та не інституційному рівнях, і це відображається перш за все у діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення⁵. Причинами деформації правової свідомості суспільства взагалі і молоді, зокрема, є прогалини та не-

доліки у правовому вихованні, в тому числі в сім'ї, в навчальних закладах та за місцем роботи, прорахунків в діяльності відповідних державних та суспільних інститутів, малоефективної координації їх зусиль щодо здійснення діяльності з профілактики правопорушень. Виділяють принаймні шість видів деформації правової свідомості: правовий інфантилізм, правовий нігілізм, правовий ідеалізм (фетишизм), правовий дилетантизм, правову демагогію і «переродження» правосвідомості⁶. Не маючи на меті здійснення характеристики усіх видів деформації правової свідомості, зупинимося на найбільш небезпечному, як нам уявляється, його виді – правовому нігілізмові.

У літературі існує чимало визначень поняття правового нігілізму, які ґрунтуються на різних підходах до його розуміння. Найчастіше правовий нігілізм розглядається як деформований стан правосвідомості особи, суспільства, соціальної групи, що характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, запереченням значимості норм права або зневажливим ставленням до правових принципів і традицій⁷. Ми пропонуємо своє розуміння правового нігілізму, розроблене на основі інтеграційного підходу, як комплексного соціально-правового і ідеолого-психологічного явища, що полягає у вмотивованому свідомому відторгненню девіантним суспільним середовищем права та пов'язаних з ним цінностей. Носіями правонігілістичних поглядів можуть виступати як окремі особи, так і суспільні групи, зокрема, молодь, під визначення якої підпадає частина населення країни у віковому вираженні приблизно від 12-14 до 25-26 років, хоча зазначені вікові межі можуть бути дуже рухливими і не повинні розглядатися як константа. Вище ми вже зазначали взаємозв'язок стану розвитку правової свідомості із загальними умовами буття особи, перш за все, соціально-економічними. Під чинниками (причинами і умовами) деформації правосвідомості і виникнення правового нігілізму слід розуміти ті соціальні явища і процеси об'єктивного і суб'єктивного характеру, які сприяють спотворенню правосвідомості. Як уявляється, за сферою прояву їх можливо поділити на кілька основних груп: соціальні; економічні; політичні; юридичні; ідеологічні; чинники суспільного і духовного життя; особистісно-психологічні тощо.

Вирішальний вплив на формування світогляду молодого людини чинять, перш за все, соціально-економічні фактори, а саме – безпосередні умови її життя, навчання чи праці, тобто ті, у яких здійснюється життєдіяльність особи. Не викликає сумнівів, що деструктивні процеси в економіці тягнуть за собою кризу правової свідомості, ведуть до різного роду відхилень у правовій поведінці, зокрема, до здійснення правопорушень, в т.ч. з причини відсутності засобів до існування. Молодь особливо гостро відчуває наслідки соціального розшарування, фактичної нерівності у можливості реалізації своїх потреб і запитів. На сьогодні можемо говорити про величезні проблеми у сфері розробки і реалізації правової політики в Україні. Як зазначає О. Бідей, досліджуючи фактори ефективності правової політики, у випадку, коли правові норми не збігаються з об'єктивно усталеними соціальними зв'язками, у суспільстві формується правовий нігілізм⁸. Все це перешкоджає дії механізму правового регулювання, веде до знецінення ролі права у суспільстві. Саме таку ситуацію ми бачимо сьогодні – відсутність чіткої «змички» між юридичною нормою і соціальним результатом її дії, недоступність чи складність для суб'єктів використання юридичних засобів, заміщення їх негативними соціальними регуляторами, т.зв. «тіньовим правом». У повній мірі це стоїть перед молоді, оскільки саме ця категорія населення, як свідчить статистика, є

найбільш активним контингентом, готовим за найменшої можливості перейти межу правомірної і неправомірної поведінки. На стан правосвідомості молоді дуже значний вплив чинять фактори духовного і суспільного життя, зокрема, традиції виховання та поведінки у сім'ї. Діти, підлітки – це категорія, яка якнайбільше страждає від кризи інституту сім'ї, що є характерною для нашого суспільства. Загальновизнаною на сьогодні є тенденція до зростання кількості розлучень, неповних чи наполовину нерідних сімей, народження дітей поза шлюбом, існують колосальні показники прирощення дитячої бездоглядності. Водночас, як свідчить статистика, 90 % малолітніх злочинців походять із неповних сімей, усього ж молоді (у віці 14-28 років) вчиняє приблизно половину усіх кримінальних злочинів в країні. Ми цілком підтримуємо точку зору О.Р.Гуліної, що в кінці 90-х років катастрофічне занедбання сімейного способу життя продемонструвало цілковите несприйняття інтересів держави і особи, посилило їх відчуження і взаємне відторгнення⁹.

Не відповідає очікуванням і існуюча система навчання та освіти, в т.ч. правового навчання та правової освіти. Аналіз практики правового регулювання показує, що переважна більшість молоді, яка навчається, знає свої права, однак не завжди здатна їх реалізувати. На нашу думку, у правовому вихованні молоді необхідно пропагувати норму права як інструмент розвитку активності і самостійності, свободи людини у найзагальнішому вигляді. Але при цьому не слід захоплюватися безадресними заходами і видовищами, які унеможливають доставку педагогічної настанови до конкретної особи. Наголос має бути зроблено саме на правовому навчанні та інформованості молоді про існуючі правові норми. Як пише Г.Ш. Хамітова, справжнє правове виховання має орієнтуватися на те, щоб правова інформація слугувала створенню системи стійких звичок діяти за будь-яких умов і в будь-яких ситуаціях лише правомірно, а також вести боротьбу з яким би то не було правопорушеннями. Важливим фактором, що обумовлює девіацію правової свідомості молодої людини, є особистісний. Такі психологічні характеристики, як вольовий профіль особи і спектр її акцептуації, є вирішальними для формування типу поведінки в тих чи інших умовах, а відтак, і рівня соціальної зрілості. Цілеспрямовані, наполегливі і самостійні молоді люди демонструють більш високий рівень правосвідомості. І, навпаки, інфантильні, конфліктні і схильні до суперництва ювенали досить часто відзначаються антиправовою поведінкою, схильністю до правопорушень. Отже, як бачимо, детермінанти правового нігілізму молоді досить різні. Їх природа є полісемантичною, комплексною, тому завдання подолання правового нігілізму у молодіжному середовищі також вимагає комплексного підходу.

Що стосується форм проявів антиюридизму молоді, то вони у цілому не суттєво відрізняються від проявів правового нігілізму суспільства як такого. Аналіз літератури дає нам можливість виокремити та згрупувати за критерієм суспільної небезпеки у висхідному порядку такі форми прояву правового нігілізму молоді:

1. Відсутність правової активності, не участь у справах держави та суспільства. Це найбільш «м'яка» модель нігілістичної поведінки. Може мати вираження у найрізноманітніших діях – від простої аполітичності до не патріотизму, прагматичного сприйняття державно-правових інститутів, заперечення традиційних громадянських цінностей. Молода людина не відчуває себе членом

політичної спільноти, громадянином у повному розумінні цього слова, не вважає за потрібне перейматися публічними інтересами.

2. Демонстративне здійснення моделі поведінки, альтернативної до моральної та правомірної, без ознак правопорушень. Для ювенала, в значно більшій мірі, ніж для зрілої людини, є характерною підміна звичних правових регуляторів іншими регулятивними системами. Велике значення, наприклад, у порівнянні з нормами права, у молодіжному середовищі відіграють корпоративні, вузькогрупові, «тусовочні» правила і стандарти поведінки, намагання за будь-яку ціну виділитися із натовпу. Небезпечність такого виду поведінки полягає у тому, що хоча буквально правові норми не порушуються, часто порушується загальний «дух» права, традиції його розуміння і застосування. Формами такого виду нігілізму, наприклад, є молодіжні рухи любителів графіті, футбольних фанів, скінхедів, тощо.

3. Недовіра до судової та правоохоронної системи, намагання вирішувати назрілі проблемні ситуації неюридичними засобами, в неправовій площині. Незнання права, невміння користуватися його інструментарієм, правове невігластво призводять до того, що молоді люди почасти самі чинять правопорушення, намагаючись захистити себе. Статистика свідчить, що навіть стаючи жертвою злочину, молода особа у восьми випадках із десяти воліє не звертатися за допомогою у суд чи до правоохоронних органів, а вдається до самосуду, покладається на друзів, батьків чи допомогу кримінальних або напівкримінальних структур.

4. Підміна безумовної нормативності права мотивами прагматичної доцільності. Ідеологічним підґрунтям такої форми правового нігілізму є переконання, що закон існує для інших, але не для мене, і що ним треба користуватися лише тоді, коли це зручно і вигідно. Можливості права, правові інститути використовуються вибірково, в одних випадках особа легко вдається до порушення правових приписів, в інших – вимагає їх дотримання стосовно себе. Прикладами є нон-коформістське порушення заборони користування мобільним зв'язком, паління, розпиття спиртних напоїв, особливо пива, у тих місцях, де цю заборону означено, з мотивуванням безумовного пріоритету своїх прав відповідно до принципу «дозволено все, що прямо не заборонено законом».

5. Ухиляння від здійснення свого громадянського обов'язку. Хрестоматійним прикладом такого антиюридизму є небажання служити у збройних силах і намагання unikнути цього усіма можливими і неможливими засобами. Надто вузьке трактування поняття «обов'язок» дає можливість значній частині молоді unikати відповідальності і за інші дії, особливо, якщо зобов'язальна дія у законодавстві прописана не досить чітко (наприклад, обов'язок працездатних дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків).

6. Ігнорування вимог законів та інших нормативних актів. Йдеться про ті форми поведінки молодих громадян, які йдуть у розріз з правовими нормами. У сукупності така поведінка складає т. зв. «гіньове право». На сьогодні, на жаль, значна частина соціально значущих дій, в тому числі у сфері послуг, бізнесу, торгівлі носить майже неприхований неправовий характер. Участь у різного роду напівлегальній діяльності, комерційних оборудках, злочинних чи напівзлочинних угрупованнях стає для молоді соціально привабливим заняттям. В ідеологічному аспекті сучасна молодь твердо сприйняла ідею необхідності і можливості досягнення матеріальної успішності за будь-яку ціну. На нашу думку, слід навіть вести мо-

ву не стільки про проникнення, скільки про утвердження елементів злочинної субкультури у житті українського соціуму.

7. Грубе порушення норм права з ознаками суспільної небезпеки. Досить значна частина молоді на сьогодні не вміє і не бажає жити за правом, а живе «за поняттями». Загальновищим є факт «омолодження» злочинності, для підтвердження чого достатньо сказати, що приблизно половина усіх злочинів в Україні здійснюється особами у віці до 30 років. Саме молодь є тим джерелом, звідки кримінальні структури черпають ресурси.

Отже, як бачимо, явище правового нігілізму як форма деформації правової свідомості займає досить міцні позиції у девіантному молодіжному середовищі. Воно багатоліке, має різні іпостасі прояву, виражається як дією, так і бездіяльністю. Результатом поширення правового нігілізму у молодіжному середовищі є його десоціалізація, під якою А.І. Новиков розумів процес згасання, виключення із творчої і активної діяльності цілих груп суспільства (*у нашому випадку – цілого покоління, молоді* (курсив мій. – О.Д.). Цей рух за своєю сутністю є регресивним, деструктивним, руйнівним, він спричиняє зворотній напрямок розвитку суспільства¹⁰. Попри величезну суспільну небезпеку зазначеного явища, Українська держава до сьогодні не мала і не має якісної, науково розробленої моделі державної молодіжної політики, яка на практиці забезпечила б подолання антиюридизму і формування у молодого покоління позитивної правосвідомості. Слід зазначити, що управління поведінкою молодих співгромадян у цілому і попередження правового нігілізму, зокрема, є конче необхідним завданням держави і суспільства. Важливість його пояснюється міркуваннями національної і соціальної безпеки держави. Здійснення цього завдання є вигідним суспільству і державі у цілому, оскільки дозволяє попереджувати правопорушення і злочинність¹¹. Не маючи на меті окреслення шляхів і напрямків такої роботи (це має стати предметом окремих досліджень), наголосимо, що в сучасних умовах регулятором поведінки молодих громадян, найважливішим фактором розвитку особи, становлення громадянського суспільства і демократичної правової держави може стати комплексна програма подолання правового нігілізму, осердям якої мають бути правова освіта та правове виховання. Лише освічені, виховані у душі права і діючі відповідно до його букви громадяни можуть жити в соціально-правовій згоді одне з одним і з державою.

Все вищезазначене дозволяє нам зробити такі висновки :

1. Виходячи з пріоритетності втілення в життя нашого суспільства принципу верховенства права, важливим завданням держави є формування якісно нового рівня правосвідомості молоді, у тому числі подолання правового нігілізму.

2. Реалії сучасного життя вимагають визнати молодь стратегічним ресурсом держави. Водночас, такі особливості існування молодіжного середовища, як нестабільність і рухливість складу, мобільність процесів і явищ, що відбуваються в його межах, робить цю категорію наших співгромадян досить неблагополучною у девіантному розумінні.

3. Причинами і умовами деформації правосвідомості і виникнення правового нігілізму у молодіжному середовищі є явища об'єктивного і суб'єктивного характеру, пов'язані, зокрема, з соціальними, економічними, політичними, юридичними, ідеологічними процесами у суспільстві, особистісно-психологічними переживаннями тощо. У цілому детермінанти правового нігілізму молоді є різними,

полісемантичними та комплексними за своєю природою, звідки виводиться вимога комплексності у підході до вирішення завдання подолання правового нігілізму.

4. **Форми прояву антиюридизму** молоді відрізняються широким предметним спектром, за критерієм суспільної небезпеки уваги заслуговують, зокрема, такі : відсутність правової активності, не участь у справах держави та суспільства; демонстративне здійснення альтернативної до моральної та правової моделі поведінки, без ознак правопорушень; недовіра до судової та правоохоронної системи, намагання вирішувати назрілі проблемні ситуації неюридичними засобами; підміна безумовної нормативності права мотивами прагматичної доцільності; ухиляння від здійснення свого громадянського обов'язку; ігнорування вимог законів та інших нормативних актів; грубе порушення норм права з ознаками суспільної небезпеки.

5. На основі твердження, що динаміка домінуючих у правовій свідомості молоді поглядів прямо пов'язана з існуючою соціально-економічною та політичною ситуацією у суспільстві, нами виводиться залежність можливості радикальної дії на неї у бажаному для суспільств напрямі лише в контексті конкретних позитивних змін у суспільному розвитку. Регулятором поведінки молодих громадян, засобом протидії правовому нігілізму в сучасних умовах може стати комплексна програма подолання правового нігілізму, осердям якої мають бути права освіта та правове виховання.

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_00/part_1.html 2. **Панкратова М.Е.** Правовой нигилизм как фактор, влияющий на становление и развитие демократического государства в Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2007 – С. 19. 3. **Каландарашвили З.Н.** Деформация правового сознания молодёжи и способы её преодоления: теоретико-правовой аспект. – Спб, 2004. – С. 12. 4. **Требін М.П.** Правосвідомість громадян України: стан та види деформації [Електронний ресурс] // Вісник Харківського національного університету ім. В.М. Каразіна 844'2009. Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи. Вип. 23 – С. 59–63. – Режим доступу до журн.: / http://www.nbuv.gov.ua/Portal/natural/vkhnu/Soc_dos/2009_844/index.htm/ – Назва з екрану. 5. **Калиновський Ю.Ю.** Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: Монографія. – Х., 2008. – С. 218–219. 6. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В.Цвік, О.В.Петришин, Л. В.Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В.Петришина. – Х., 2009. – С. 544–546. 7. **Скакун О.Ф.** Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Х., 2006. – С. 709. 8. **Бідей О.** Ефективність правової політики // Право і безпека. – 2007. – № 5. – С. 123–125. 9. **Гулина О.Р.** Исторические корни и особенности правового нигилизма в России: Дис. ... канд. юрид. наук. – Уфа, 2003. – С. 90. 10. **Новиков А.И.** Нигилизм и нигилисты. Опыт критической оценки. – Ленинград, 1972. – С. 224–225. 11. **Хамитова Г.Ш.** Взаимосвязь правового образования молодых граждан и распространения правового нигилизма в молодёжной среде [Електронний ресурс] // Научный журнал «Фундаментальные исследования» Российская Академия Естествознания. – 2007. – № 4. – 48 С.– Режим доступа: <http://www.rae.ru/elibrary.ruiitem.asp?id=9954309>